

Szerkesztette

NAGY NOÉMI

Nemzetiségi-nyelvi
szuverenitás
a hosszú
19. században

GONDOLAT

Jogtörténeti
Értekezések 46.

JOGTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK 46.

Sorozatszerkesztő
MEZEY BARNA

NAGY NOÉMI (szerk.)

Nemzetiségi-nyelvi
szuverenitás a hosszú
19. században

Gondolat Kiadó • Budapest, 2020

JOGTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK 46.

A kötet az ELTE Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszékén működő
MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport programja keretében jelenik meg.

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás
a kiadó előzetes, írásbeli hozzájárulásához van kötve.

© Szerzők, 2020

*www.gondolatkiado.hu
facebook.com/gondolatkiado*

A kiadásért felel Bácskai István
Borítót tervezte Pintér László
Tördelő Jeszenszky Katalin

ISBN 978-963-556-027-1
ISSN 1586-8265

TARTALOM

Szerkesztői előszó	7
ANDRÁSSY GYÖRGY Az 1868. évi XLIV. törvénycikk mai szemmel, elméleti megközelítésben	11
CSERNICSKÓ ISTVÁN A nyelvi és politikai szuverenitás összefüggéseiről – szláv nyelvek példája alapján	41
CSERNUS-LUKÁCS SZILVESZTER A nemzetiségi és nyelvi kérdés szabályozása Magyarországon és Erdélyben az Októberi Diplomától a nemzetiségi törvényig Függelék	66 90
HEIL KRISTÓF MIHÁLY „Embernek születünk, polgárnak neveltetünk.” – Nógrád vármegye észrevételei a közoktatás és a magyar nyelv ügyében (1831–1832)	99
KÉPESSY IMRE A nyelvi jogok szerepe a 19. századi szlovák autonómia-tervezésekben	117

LAJTAI L. LÁSZLÓ Tannyelvszabályozás és magyarnyelv-oktatás az 1918 előtti hazai alsó- és középszintű iskolákban a nemzetépítések tükrében	130
MEGYERI-PÁLFFI ZOLTÁN Szuverenitáselemek a magyar névviselésben – tradíciók és az állami szabályozás	155
NAGY NOÉMI Variációk egy témára: A nemzetiségi-nyelvi egyenjogúság szabályozási formái az Osztrák–Magyar Monarchiában	170
SCHWARCZWÖLDER ÁDÁM Mevásárolt társország? – A magyar–horvát kiegyezés és a 121 000 forint esete	189
Jogtörténeti Értekezések	215

Csernicskó István*
**A NYELVI ÉS POLITIKAI
SZUVERENITÁS
ÖSSZEFÜGGÉSEIRŐL –
SZLÁV NYELVEK PÉLDÁJA
ALAPJÁN**

A(z irodalmi) nyelv és a nemzet

A történelmi fejlődés egy pontján a modern európai nemzetállamok egyik legfontosabb kelléke a saját, önálló kodifikált sztenderd nyelvváltozat (az úgynevezett irodalmi nyelv) léte lett. „Függetlenül attól, hogy egy állam milyen politikai rendszert választ, az állam és egy feltételezett nemzet kapcsolata gyakran egy irodalmi hagyománnyal bíró sztenderdizált nyelv médiumán, az egynyelvűség normáján és a nyelvi egység feltételezésén alapul a politikában. A feltételezett kulturális és nyelvi kapcsolat az állam legitimitásának egyik alapvető eleme” – írja erről Susan Gal.¹

Különösen igaz ez a megállapítás Közép-Európa esetében, ahol „az »igazi nemzetállam« a sajátos és egyedülálló hivatalos és nemzeti nyelven keresztül határozható meg, amelyen nem osztoznak más nemzettel (emberek csoportjával) vagy államalakulattal. Ebben a gondolkodásmódban az ezen a nyelven beszélő lakosság nemzetté válik”.² Nemcsak nemzet és állam konstruált fogalom ugyanis, hanem a nyelv is. „A nyelvek konstruálására, megváltoztatására vagy megsemmisítésére vonatkozó döntések alapvetően önkényesek, és mint ilyenek, politikai

* Pannon Egyetem és II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, egyetemi tanár.

¹ Gal, Susan: A nyelv politikája. Nyelvi antropológiai tanulmányok. Nyitra, 2018, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara, 28. p.

² Kamusella, Tomasz: The idea of a Kosovan language in Yugoslavia's language politics. *International Journal of the Sociology of Language*, 2016. 242. sz. 218. p.

megfontolások diktálják őket”, ami Közép-Európában kiemelt jelentőséggel bír, „mivel ebben a térségben a nyelv a nemzetek és nemzetállamaik létrehozásának, legitimálásának és fenntartásának az egyetlen és meghatározó alapja” – írja Kamusella.³

Az irodalmi nyelv megalkotása, vagyis a normatív sztenderd kidolgozásának folyamata (az úgynevezett kodifikáció és sztenderdizáció) korántsem nyelvi vagy nyelvészeti szempontból vált fontossá. Garvin például a következőket írja az irodalmi nyelv (vagyis a sztenderd nyelvváltozat) funkciójáról: „A sztenderd azon funkciója, melyben egy beszélőközösség elkülönülő azonosságtudatát jelöli ki, egyértelműen fontos – saját sztenderd nyelvének kifejlesztésével a nyelvjárási közösség állapotából a nyelvközösség állapotába kerül, így különböztetve meg magát egy másik nyelvközösségtől, amely esetleg rokon és/vagy politikailag domináns. [...] A sztenderd elkülönítő funkciója gyakran kapcsolódik az autonómiára vagy függetlenségre irányuló politikai törekvésekhez”.⁴ A nyelvi szuverenitás kérdése tehát szorosan kapcsolódik a politikai, nemzeti, állami szuverenitás problémájához.

Az egységes sztenderd és a normatív helyesírás kidolgozása különösen azon nyelvek esetében kulcskérdés, melyek önálló nyelvi státusza vita tárgyát képezheti. Tipikusan ilyenek például a szláv nyelvek.⁵

Nyelvek és nyelvváltozatok, Abstand és Ausbau nyelvek, a dialektuskontinuum

Ha nem is olyan élesek a nyelvek között meghúzott határvonalak, mint az államhatárok, azért – a kisebb-nagyobb átmeneti zónákat nem tekintve – a térképeken eléggé markánsan elkülönítik egymástól a nyelveket, nyelvterületeket. A nyelvészek azonban jól tudják, hogy nyelv és nyelvjárás

³ Uo., 217. p.

⁴ Garvin, Paul: A nyelvi sztenderdizáció. In Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): Nyelvi tervezés. Budapest, 1998, Universitas Kiadó, 95–96. p.

⁵ Мозер, Міхаель: Українці на шляху до нації з власною мовою: критичні зауваги до історіографії української мови. In Каппелер, Андреас (ред.): Україна. Процеси націотворення. Київ, 2011, Видавництво „К.І.С.”, 111–123. p.

elkülönítése egyáltalán nem könnyű feladat: nincsenek ugyanis objektív nyelvtudományi szempontok ehhez,⁶ hiszen „annak eldöntése, hogy egy nyelvváltozat nyelv-e vagy sem (szemben a nyelvjárással), egyáltalán nem kizárólag nyelvészeti dolog”.⁷ Az ugyanis, amit (nyelvészeti) laikusként homogénnek érzékelünk és „nyelv”-nek nevezünk, valójában egymással szoros kapcsolatban lévő, ugyanakkor folyton változó és változatos egységek bonyolult összessége. A homogén „nyelv” tehát nem létezik, csak nyelvváltozatok vannak, amelyek maguk is változatosak és változnak: ezek nyelvi elemek olyan halmazai, amelyek összességét valamilyen általánosítás, absztrakció és kategorizálás alapján nyelvnek fogjuk fel.⁸ Az önmagukban is változatos és folyamatosan változó nyelvváltozatok között a határvonalak meghúzása egyáltalán nem könnyű feladat, és számos tényezőt kell figyelembe vennünk, amikor mégis ezzel próbálkozunk.⁹ Ez abból fakad, hogy „[a]z adminisztratív határokkal ellentétben a tényleges nyelvi határok nem élesek, inkább kiterjedt és meghatározhatatlan területek, ahol a változatok közötti átmenetek fokozatosak és finomak, és ahol a nyelvi jellemzők izoglosszái nem feltétlenül egyeznek meg az államhatárokkal. Következésképpen a nyelv és a dialektus határa homályos, és a gyakorlatban gyakran politikai és adminisztratív határokon, nem pedig nyelvi különbségeken vagy kölcsönös érthetelenségen alapul”.¹⁰

A fentiekkel összefüggésben a nyelv és társadalom összefüggéseit vizsgáló nyelvészek megkülönböztetik az *Abstand* (különálló) és az

⁶ Bárczi Géza: *Nyelvjárás és nyelv*. Magyar Nyelv, 1956. 1. sz. 393–401. p.

⁷ Trudgill, Peter: A nyelvi kisebbségek *Ausbau* és *Abstand* szociolingvisztikája. In Csernicskó István – Fedinec Csilla – Tarnóczy Mariann – Vančoné Kremmer Ildikó (szerk.): *Utazás a magyar nyelv körül*. Budapest, 2010, Tinta Könyvkiadó, 129–134. p.

⁸ Blommaert, Jan: *Language and the study of diversity*. Working Papers in Urban Language & Literacies, 2013. 113. sz. 10. p.

⁹ Woolhiser, Curt: *Political borders and dialect divergence/convergence in Europe*. In Auer, Peter – Hinskens, Frans – Kerswill, Paul (szerk.): *Dialect Change: Convergence and Divergence in European Languages*. Cambridge, 2005, Cambridge University Press, 236–262. p.

¹⁰ Palander, Marjatta – Riionheimo, Helka – Koivisto, Vesa: *Introduction: Creating and Crossing Linguistic Borders*. In Marjatta Palander, Marjatta – Riionheimo, Helka – Koivisto, Vesa (szerk.): *On the Border of Language and Dialect*. Helsinki, 2018, Finnish Literature Society – SKS, 8. p.

Ausbau (beépült) nyelveket.¹¹ Az Abstand nyelvek nyelvi státusa vitathatatlan, mert a nyelvi távolság mértéke az ilyen nyelvek és más nyelvek között olyannyira jelentős, hogy nem lehet őket „összekeverni” más nyelvekkel. A magyar például ilyen Abstand nyelv: területi nyelvjárásai egymáshoz hasonlóak, ugyanakkor hangtani, nyelvtani és szókészletteni szempontból sem a szomszédos nyelvekhez, sem a magyar legközelebbi rokon nyelveihez nem állnak közel. Ha valaki csak magyarul tud, egyetlen más nyelvet sem ért meg, illetve aki nem beszél magyarul, az – bármi legyen is az anyanyelve – nem érti meg sem a beszélt, sem pedig az írott magyar nyelvet. Az Ausbau nyelveket ettől eltérően nem nyelvi (vagyis nem hangtani, nyelvtani és szókészletteni) tulajdonságaik, hanem sokkal inkább történeti, kulturális és politikai tényezők miatt tekintik önálló nyelvnek. Például a bizonyos fokig kölcsönösen érthető dán és norvégot, vagy épp svédet és dánat nem azért tartják számon önálló nyelvekként, mert nyelvi szempontból jelentősen különböznek egymástól, hanem mert független államokhoz kapcsolódnak, és a beszélőközösségek ma ragaszkodnak ahhoz, hogy nyelvük önálló nyelv.¹²

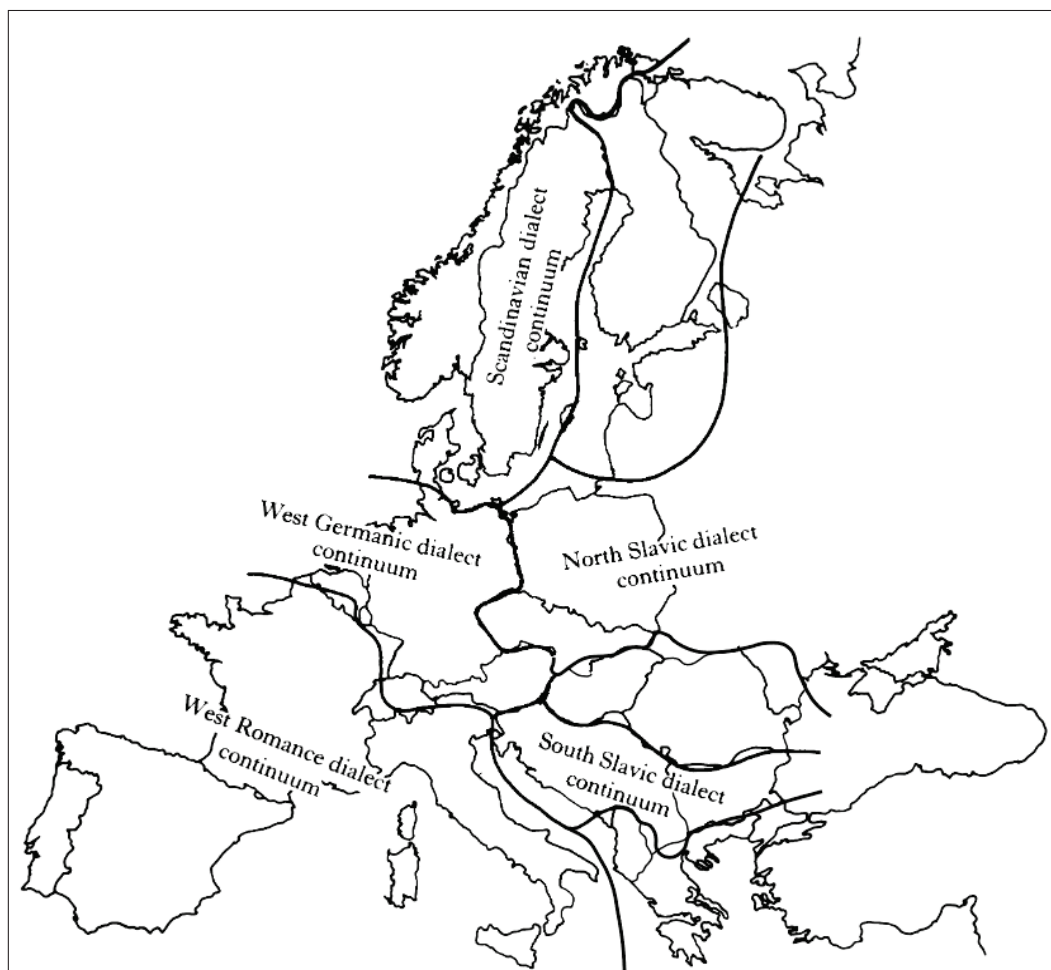
A világ számos táján azért nehéz pontos határvonalat húzni az Ausbau nyelvek közé, mert a szomszédos nyelvváltozatok úgynevezett dialektuskontinuumot alkotnak. A dialektuskontinuum területileg szomszédos nyelvváltozatok (dialektusok) láncolata: „Az areális nyelvészet szempontjából a dialektusok dialektuskontinuumokat alkotnak, amelyekben a dialektusok fokozatosan változnak faluról falura, várostól városig, egyik régiótól a másikig. A szomszédos vidékek dialektusai kölcsönösen érthetőek, ám minél inkább eltávolodunk a saját falunktól, annál nehezebb lesz a távoli településeken használt dialektusok beszélőinek megértése”.¹³ A dialektuskontinuumon belül filológiai, nyelvtudományi alapon lehetetlen pontosan eldönteni, hol ér véget az egyik, s hol kezdődik a másik nyelv, mint ahogy azt sem, hogy másik nyelv kezdődik-e egyáltalán egy adott ponton. Éppen ezért azokon a területeken, ahol egymással Ausbau

¹¹ Trudgill, Peter: The Ausbau and Abstand sociolinguistics of linguistic minorities. In Nelde, Peter – Rindler Schjerve, Rosita (szerk.): *Minorities and language policy*. St. Augustin, 2001, Asgard Verlag, 37–44. p.

¹² Trudgill, Peter: *Glossary of Sociolinguistics*. Edinburgh, 2003, Edinburgh University Press, 11–12. p.

¹³ Kamusella, Tomasz: *The Politics of Language and Nationalism in Modern Central Europe*. Basingstoke, 2009, Palgrave Macmillan, 34. p.

viszonyban álló nyelvek (és persze ezek változatai) használatosak, könnyen vita bontakozhat ki arról, hogy az egyes régiókat mely nyelv hatóköre alá sorolják.¹⁴ S ha „az államhatárok és a nyelvterületek nem esnek egybe – ahogy ez gyakran megесik szerte a világon –, az politikai feszültséggel és a politikai mobilizáció veszélyével jár”.¹⁵

1. ábra: Dialektuskontinuumok Európában¹⁶

¹⁴Trudgill, Peter: Ausbau sociolinguistics and the perception of language status in contemporary Europe. *The International Journal of Applied Linguistics*, 1992, 2. sz. 167–178. p.

¹⁵Gal 2018, 30. p.

¹⁶Chambers, Jack – Trudgill, Peter: *Dialectology* (2nd edition). Cambridge, 1998, Cambridge University Press, 6. p.

Az Ausbau nyelvek esetében a nyelvek elhatárolása során a valamilyen szinten közös tulajdonságokkal jellemezhető nyelvváltozatok azon halmazát tekintik önálló nyelvnek, amely az épp releváns szinten elkülönül más nyelvváltozatoktól.¹⁷ Az *épp releváns szinten elkülönül* kitétel különösen fontos, mert jelzi: politikai, történeti és kulturális nézőpont függvénye, hogy egy adott nyelv/nyelvváltozat kapcsán mit emelnek ki. Politikai vagy egyéb célok és érdekek alapján vagy az egyezéseket és hasonlóságokat tarthatják meghatározónak, vagy épp ellenkezőleg, az eltérések válhatnak hangsúlyossá.

Nyelv és nyelvjárás elkülönítése, illetve a szomszédos Ausbau nyelvek egymástól való elhatárolása azért meghatározó jelentőségű, mert ha X közösség azt állítja az Y csoport által használt nyelvváltozatokról, hogy azok nem alkotnak önálló nyelvet, hanem X nyelvhez tartoznak dialektusként, akkor nem csupán Y nyelv létezését vitatják, hanem Y közösség azon jogát is, hogy saját, az X közösségtől eltérő identitását kifejezhesse.¹⁸ „A nyelvek »dialektusnak«, »népnyelvnek«, »tájszólásnak« minősítése arra szolgál, hogy a hatalmat nem birtokló nemzetek önrendelkezésre irányuló követeléseit kizárják, arra hivatkozva, hogy esetükben hiányzik a nemzeti lét egyik feltétele, a teljesen kifejlődött nyelv. Így az állammal nem rendelkező nemzeteket vagy népeket társadalmilag fogyatékosnak, a nemzetközi színen pedig láthatatlan nemszereplőknek tekintik” – írja Phillipson és Skutnabb-Kangas.¹⁹

Mindez fordítva is igaz. Amikor egy közösség tagjai azt állítják, hogy az általuk használt nyelvváltozatok a különálló Y nyelvbe szerveződnek, és nem az X nyelv nyelvjárásai, akkor ezzel egyúttal azt is kifejezésre juttatják, hogy azonosságtudatukban is különböznek az X csoporttól, és mint közösség is igényt tartanak a másság, a saját identitás kifejezésére, vagyis a szuverenitásra. A nyelvük önállósága mellett kiállók ilyenkor rendszerint nyelvi, nyelvrendszerbeli érveket (is) hoznak fel álláspontjuk alátámasztására, de ezek az argumentumok sokkal inkább tükrözik a

¹⁷ Sándor Klára: Szociolingvisztikai alapismeretek. In Sándor Klára (szerk.): *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás*. Szeged, 2001, JGYF Kiadó, 7–48. p.

¹⁸ Trudgill 1992.

¹⁹ Phillipson, Robert – Skutnabb-Kangas, Tove: *Nyelvi jogok és jogsértések*. Valóság, 1997. 1. sz. 25. p.

megváltozott kulturális és politikai identitást, mintsem egy nyelvtudományilag igazolható tény.

Az alábbiakban azt mutatom be az északi szláv dialektuskontinuumot érintő két példa alapján, hogy miként befolyásolják a politikai tényezők azt, hogy egy adott földrajzi területen hány külön nyelvet tartunk számon egy adott történelmi korszakban. Rámutatok arra is, hogy a nyelvi szuverenitás kérdése összefüggést mutat az állami/nemzeti szuverenitással. Végül – az utolsó példában – a déli szláv dialektuskontinuum felé is teszek egy rövid kitérőt, hogy bemutassam, az ilyesfajta viták nemcsak az északi szláv nyelvekre érvényesek, illetve hogy az Ausbau nyelvekkel kapcsolatos konfliktusok nem a múlt jellemzői, az ilyen jellegű viták máig aktuálisak.

A „csehszlovák” nyelv

Az első világháború után a(z első) Csehszlovák Köztársaság révén egy paradox képződmény jött létre: egy „multietnikus nemzetállam”.²⁰ Bár az Osztrák–Magyar Monarchia romjain kialakuló új államok a nemzetek önrendelkezési elve alapján elvileg nemzetállamként jöttek létre, a Csehszlovák Köztársaság valójában „többnemzetiségű államalakulat volt. Állampolgárainak egyharmad része (1921-ben 34,3%-a, 1931-ben 32,7%-a) valamely nemzetiséghez tartozott”.²¹ A legnagyobb etnikum, a csehek aránya semmivel sem volt magasabb az új államban, mint a Monarchia szétzilálása előtt az államszervező magyarok hányada a Magyar Királyságban. A csehek és szlovákok, illetve a cseh és a szlovák nyelv egységét hirdető csehszlovakizmus ideológiája hidalta át azt a problémát, hogy a Csehszlovák Köztársaság korántsem volt homogén nemzetállam.²² A csehszlovakizmus ideológiájában pedig központi szerepet játszott a csehszlovák nyelv elmélete.

²⁰ Szarka László: A multietnikus nemzetállam. Kísérletek, kudarcok és kompromisszumok Csehszlovákia nemzetiségi politikájában 1918–1992. Pozsony, 2016, Kalligram, 374 p.

²¹ Pomichál Richárd: Csehszlovákia és Magyarország viszonya az 1920-as években. Fórum Társadalomtudományi Szemle, 2007, 2. sz. 64. p.

²² Szarka 2016, 127. p.

A csehszlovák állam 1920-ban elfogadott alkotmánya nemzetállamként határozta meg a köztársaságot.²³ A csehszlovák nyelv létezését az 1920. február 29-i, 122. sz. nyelvtörvény 1. §-a kodifikálta azzal, hogy kimondta: a köztársaság államnyelve és hivatalos nyelve a „csehszlovák nyelv”. A csehszlovák nyelv státuszát az 1926. február 4-én elfogadott 17/1926. számú nyelvrendelet erősítette meg. A „csehszlovák” nyelv megalkotása mögött a nemzetállami egység elve,²⁴ illetve az úgynevezett *csehszlovakizmus* ideológiája állt.²⁵

A közös csehszlovák nyelv elmélete persze nem a 20. században született, hanem 18. század végi, 19. század eleji hagyományban gyökerezett.²⁶ Erre a tradícióra alapozva azonban Edvard Beneš, az új állam egyik alapítója már 1916-ban, Párizsban, francia nyelven kiadott broszúrájában így írt: „A csehszlovákok, vagy egészen egyszerűen a csehek, két elemből állnak: a hét milliónyi csehből, akik Csehországban, Morvaországban és Sziléziában élnek, és a hárommilliónyi szlovákból, akik Magyarország északi részén, a Morva és a Duna összefolyásától a Felső-Tiszáig laknak. [...] Az egyazon nemzet két ágának ugyanaz a kultúrája, ugyanaz a nyelve és ugyanaz a történelme: a szlovák dialektus alig tér el a csehtől”.²⁷ Egy későbbi munkájában szintén úgy érvelt, hogy a csehek és a szlovákok „ugyanannak a nemzetnek két ága”, „ugyanazt a nyelvet beszélik”, „a szlovák dialektus kevéssé tér el a csehtől”.²⁸ A csehszlovák állam első elnöke, Masaryk az etnikai és nyelvi egységre

²³ Lanstyák István: A szlovák nyelv árnyékában (A magyar nyelv helyzete Csehszlovákiában 1918–1991). In Kontra Miklós (szerk.): Tanulmányok a határainkon túli magyarok kétnyelvűségéről. Budapest, 1991, Magyarságkutató Intézet, 13–16. p.

²⁴ Szalay Zoltán: Kisebbségi nyelvi jogok Szlovákiában az 1918–1968 közötti időszakban. Fórum Társadalomtudományi Szemle, 2011, 3. sz. 81–96. p.

²⁵ Veselkova, Marcela – Horvath, Julius: National identity and money: Czech and Slovak Lands 1918–2008. Nationalities Papers, 2011, 2. sz. 237–255. p.

²⁶ Erről bővebben lásd: Kamusella 2009, 518–521. p., Nábělková, Mira: The Czech-Slovak Communicative and Dialect Continuum: With and Without a Border. In Kamusella, Tomasz – Nomachi, Motoki – Gibson, Catherine (szerk.): The Palgrave Handbook of Slavic Languages, Identities and Borders. Houndmills –Basingstoke, 2016, Palgrave Macmillan UK. 140–184. p.

²⁷ Beneš, Edvard: Détruisez l’Autriche-Hongrie: La Martyre des Tcehegoslovaques a travers histoire. Paris, 1916, Librairie Delagrave, 5. p.

²⁸ Beneš, Edvard: Bohemia’s Case for Independence. London, 1917, Allen and Unwin, 1. p.

hivatkozott: „A csehek és a szlovákok egy nép, egy közös nyelvük van. [...] A csehek és a szlovákok között a nyelvi határ kérdése nem vetődik fel és nem merülhet fel” – foglalta össze a politikus.²⁹

A politikai elit arra a kérdésre is választ talált, hogy az első világháború előtt már mind a cseh, mind a szlovák nyelv rendelkezett irodalmi hagyománnyal és saját, kodifikált sztenderd nyelvvaltozattal. Ivan Dérer, egykori csehszlovák oktatási miniszter szerint a „csehszlovák nyelv” egy nyelv ugyan, de két külön sztenderddel rendelkezik. „Hogy a csehek eltérő helyesírást és más irodalmi nyelvet használnak, mint a szlovákok, semmilyen módon sem jelenti, hogy a cseh és a szlovák nem ugyanaz a nyelv” – fogalmazott.³⁰

Ez az álláspont egyben azt is jelentette, hogy az állampolgárok mindennapi gyakorlatába Prága nem kívánt beavatkozni. Nem készült olyan kodifikációs grammatika, helyesírási szabályzat vagy normatív szótár, amely a csehszlovák nyelv normáit szabályozta volna. Az ország nyugati felén (voltaképpen a cseh nyelvterületen) az egyik, a keleti (gyakorlatilag a kontinuum szlovák részén) régiókban a csehszlovák államnyelv másik változatát használták.³¹ Az egységesítés helyett az állam inkább a nyelvi változatosságot kodifikálta. Miközben az 1920. február 29-i, 122. sz. nyelvtörvény 1. §-a meghatározta, hogy „[a] köztársaság állami, hivatalos nyelve a csehszlovák nyelv”, a 4. §-a a következőképpen fogalmazott a nyelvi változatosság megjelenéséről az államigazgatásban: „Az állami hivatalos nyelvet használva a hatóságok a köztársaság azon területén, mely 1918. október 28. előtt a birodalmi tanácsban képviselt királyságokhoz és országokhoz vagy a porosz királysághoz tartozott, rendszerint csehül hivatalnokoskodnak, Szlovenszkóban rendszerint szlovákul. Valamely cseh beadványnak szlovák hivatalos elintézése vagy valamely szlovák beadványnak cseh hivatalos elintézése a beadvány nyelvén történt elintézésnek tekintendő.”³²

²⁹ Masaryk, Tomáš Garrigue: Světová revoluce: Za války a ve válce, 1914–1918. Prague, 1925, Orbis, 13. p.

³⁰ Dérer, Ivan: The Unity of the Czechs and Slovaks. Prague, 1938, Orbis, 38. p.

³¹ Shevelov, George Y.: The Language Question in the Ukraine in the Twentieth Century (1900–1941). Harvard Ukrainian Studies, 1987, 11. sz. 118–224. p.

³² 122/1920 Sb. Zákon ze dne 29. února 1920 podle § 129 ústavní listiny, jímž se stanoví zásady jazykového práva v republice Československé. Elérhető: <https://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=1703&Section=1&IdPara=1&ParaC=2> Magyarul idézi

A történelmi és nemzetközi jogi szempontból egyaránt előzmények nélküli csehszlovák állam megalapításának ideológiai hátterét tehát az egységes csehszlovák politikai nemzet elmélete, a csehszlovák nemzeti állameszmeként megfogalmazott úgynevezett csehszlovakizmus jelentette, amelynek alapja a változatosságában is „egységes” csehszlovák nyelv volt. A csehszlovák nyelv alkotmányos konstrukciójának szükségességét az indokolta, hogy Csehszlovákiát mint olyan, etnolingvisztikailag viszonylag homogén nemzetállamot mutassák be a világ közvéleménye előtt, amely jogosult a nemzeti önrendelkezésre, a saját állam megszervezésére.³³

Közvetlenül az első világháború után politikailag az bizonyult hasznosnak és szükségesnek, ha eltekintenek az adott dialektuskontinuum egyes pontjai között meglévő nyelvi eltérésektől (vagyis a cseh és szlovák nyelv különbözőségétől), s inkább az egyezéseket és hasonlóságokat hangsúlyozzák, olyannyira kiemelve ez utóbbiakat, hogy egységes csehszlovák nyelvről beszéljenek. Amikor azonban a második világháború után az etnolingvisztikai alapon szerveződő, a saját területén belül kvázi nemzetállamok mozaikjából álló Szovjetunió érdekszférájába került a nyelvterület, és a szocialista Csehszlovákia szuverenitását Moszkva és a Varsói Szerződés garantálta, már nem volt szükség a közös csehszlovák nyelv elméletére, ezért hamarosan visszatértek az önálló cseh és szlovák nyelv gondolatához.

Csehszlovákia 1992-es – független Csehországra és Szlovákiára való – szétválása óta senkinek sem jut komolyan eszébe megkérdőjelezni a cseh és a szlovák nyelv önállóságát. Felvetődik azonban a kérdés: hogyan döntötték el, hol végződnek a cseh dialektusok és hol kezdődnek a szlovák nyelvjárások, ha nemrég még egy nyelv részeként kezelték őket, és mind-egyikük a folyamatos északi szláv dialektuskontinuum része volt? „Nyilvánvaló, hogy ez politikai döntés volt, amelyet általában az államszervezés folyamata határozott meg... [Ezen] döntések szokásos okai a politikai törekvések, nem pedig a nyelvi valóság” – adja meg a választ Kamusella.³⁴

Fedinec Csilla: *Iratok a kárpátaljai magyarság történetéhez 1918–1944*. Somorja – Dunaszerdahely, 2004, Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, 64–65. p.

³³ Kamusella 2009, 928. p.

³⁴ Kamusella 2009, 34. p.

Egy önálló kis szláv nyelv „létrehozása” mint geopolitikai cél

Az északi szláv dialektuskontinuumnak az előbb tárgyalttól nem messze eső szakaszán, nagyjából a mai Kárpátalja területével egyező régióban a 19–20. század fordulóján „három [nyelvi] irányzat alakult ki: az orosz, az ukrán és a kárpáti ruszin s ennek megfelelően ma három nyelven írnak: oroszul, ukránul és kárpáti ruténül. Igen éles és kíméletlen a harc az orosz és az ukrán irányzat között. A harmadik irányzat, mely a hazai népnyelvet és irodalmat akarja tovább fejleszteni, törpe kisebbséget alkot” – jellemezte a huszadik század eleji helyzetet Bonkáló.³⁵

A három irányzat egymással ellentétes módon vélekedett arról, hogy az adott területen beszélt nyelvváltozatok mely „irodalmi nyelv” felségterületéhez tartoznak: az oroszhoz, az ukránhoz, vagy pedig egy önálló kis szláv nyelv, a ruszin uralja ezt a szakaszt.³⁶ Az első világháború előtt a magyar kormányzat nem különösebben foglalkozott azzal, hogy az ország északkeleti periferiáján élő, jórészt szegény és elmaradott szláv népesség milyen nyelvet beszél. A „nagy háború” után a csehszlovák hatóságok a terület megszerzése utáni első időszakban mind az ukrán, mind az orosz irányt támogatták a magyarbarátnak tekintett ruszin mozgalommal szemben.³⁷ Az alapvető prágai hozzáállás azonban – a vidék szűk értelmiségi körében dúló nyelvi polémiaik ellenére – a be nem avatkozás elve volt.³⁸

Amikor a nemzetközi politikai események alakulása révén a mai Kárpátalja déli, magyar többségű sávja az 1938. november 2-i első bécsi döntés, a jóval nagyobb kiterjedésű, nagyrészt szlávok lakta északi és

³⁵ Bonkáló Sándor: A kárpátaljai rutén irodalom és művelődés. Pécs, 1935, Felvidéki Tudományos Társaság, 62. p.

³⁶ Мозер, Міхаель: Шляхи „українізації”: Підкарпаття за міжвоєнної доби – перші граматики української мови. In Zoltán András (szerk.): In memoriam István Udvari (1950–2005). Nyíregyháza, 2011, Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke, 247–276. p.

³⁷ Brown, Geoffrey – Maxwell, Alexander: Czechoslovak Ruthenia’s 1925 Latinization campaign as the heritage of nineteenth-century Slavism. Nationalities Papers, 2016, 6. sz. 950–966. p.

³⁸ Csernicskó István: Államok, nyelvek, államnyelvek: Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010). Budapest, 2013, Gondolat Kiadó, 134–156. és 360–375. p.

keleti része pedig az 1939. március közepén indított katonai hadművelet eredményeként Csehszlovákiától ismét Magyarországhoz került, Budapest számára hirtelen fontossá vált, hogy a régióban használatos szláv nyelvváltozatok mely nyelv részei.

A vidék stratégiai jelentőségét igazolja, hogy az 1938 és 1944 közötti időszakban Magyarországnak csupán egyetlen olyan régiója volt, amely közigazgatásilag nem tagolódott be a vármegyerendszerbe, hanem területi különállást élvezett: az országhoz 1939 tavaszán visszacsatolt, többségében ruszinok lakta vidék, korabeli hivatalos nevén a Kárpátaljai Kormányzóság. A közigazgatási egység különlegessége nemcsak adminisztratív besorolásában rejlett, hanem abban is, hogy ez az egység „deklaráltan nemzetiségi területet fedett le”.³⁹

A régió közigazgatása a 6.200/1939. sz. miniszterelnöki rendelet⁴⁰ alapján folyt, s ez vezette be a régió hivatalos kétnyelvűségét is.⁴¹ A miniszterelnöki rendelet 11. § (1) pontja szerint „a kárpátaljai területen az állam hivatalos nyelve a magyar és a magyar-orosz”. A (2) bekezdés kinyilvánítja, hogy „[a] törvényeket hiteles fordításban magyar-orosz nyelven is ki kell adni”. Ezt a hivatalos kétnyelvűséget megerősítette az 5800/1939.⁴² és a 18136/1939.⁴³ számú miniszterelnöki rendelet is.

A hivatali kétnyelvűség bevezetése, a kétnyelvű közigazgatás mindennapi alkalmazása azonban a felszínre hozta a helyi szláv értelmiséget hosszú ideje megosztó nyelvi kérdést. A hatóságoknak ugyanis dönteniük kellett arról, hogy mit tekintenek a magyar mellett a régió második

³⁹ Fedinec Csilla: „A magyar szent koronához visszatért Kárpátalja” 1938–1944. Budapest, 2015, Jaffa Kiadó, 121. p.

⁴⁰ A m. kir. minisztérium 1939. évi 6.200 M. E. számú rendelete a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai terület ideiglenes rendezéséről. In Magyarországi Rendeleték Tára, 1939. Budapest, 1940, Magyar Kir. Belügyminisztérium, 855–863. p.

⁴¹ Botlik József: Magyar–rutén kétnyelvűség Kárpátalján: 1939. július – 1944. október. Honismeret, 2005, 4. sz. 82–107. p.

⁴² A m. kir. minisztérium 1939. évi 5.800 M. E. számú rendelete a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területekre vonatkozó igazságügyi szervezeti rendelkezésekről. In Magyarországi Rendeleték Tára, 1939. Budapest, 1940, Magyar Kir. Belügyminisztérium, 867–874. p.

⁴³ A m. kir. minisztérium 1939. évi 14.500 M. E. számú rendelete a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területekre vonatkozó igazságügyi szervezeti rendelkezésekről. In Magyarországi Rendeleték Tára, 1939. Budapest, 1940, Magyar Kir. Belügyminisztérium, 1002–1003. p.

államnyelvének: a (nagy)oroszl vagy az ukrán (kisorosz) nyelvet, esetleg egy, a helyi szláv nyelvjárásokra alapozott irodalmi nyelváltozatot. Magyarul: dönteni kellett arról, konkrétan mit is takar a Kárpátalja közigazgatását szabályozó miniszterelnöki rendeletben megnevezett „magyar-orosz nyelv”.

A magyar nyelvpolitika a régió három nyelvi irányzata közül egyértelműen az akkoriban magyar-orosznak nevezett ruszint támogatta, túrta a nagyoroszl irányt, és akadályozta az ukrán mozgalom tevékenységét. „A magyar kormányzat politikai okokból természetesen az ukránizáló gondolat ellen van” – írta Kozma Miklós, a régió kormányzói biztosa.⁴⁴ Épp ezért a magyar nemzetiség- és nyelvpolitika célja az önálló ruszin nép megteremtése volt. Kozma 1941. május 1-én egy beszédében kijelentette: „a Kárpátalján élő ruszin nép nem nagyoroszl, nem ukrán, hanem tisztán és kizárólag ruszin”.⁴⁵

Kozma *A ruszinszkói kérdés* címmel 1938-ban írott kéziratában arra is megtaláljuk a választ, mi célból tartotta kívánatosnak Magyarország az önálló ruszin nép gondolatát: „A ruszin–magyar kapcsolat bátyát és védelmet jelent az orthodox és pánszláv politikai nyomás ellen, életképesse teszi Ruszinszkót és erősebbé Magyarországot. [...] A pánszláv gondolattal szemben alkalmazott *divide et impera* elv egyenest megkívánja, hogy a nem ukrán ruszin nép ne csatoltassék egy újonnan alakítandó Ukrajnához, mert a Kárpátoktól délre fekvő földrajzi helyzetre való tekintettel ennek a hatszázézeres kis népnek és területnek Ukrajnához való csatolása a kezdő állami életét élő Ukrajnát azonnal hatalmas és a Duna völgyébe belejátszó európai tényezővé tenné”.⁴⁶

Kozma *Az ukrán kérdés Kárpátalján* című munkájában pedig ezt olvashatjuk: „Magyarországnak nem érdeke semmiféle divergáló politika, tehát a kárpátaljai rutén népet, mely történelmi, földrajzi és vallási okokból különélő kisebb népcsoport, nem akarja sem nagyoroszl, sem ukrán irányban fejleszteni, mert mindkét irány politikailag egyaránt a

⁴⁴ Közli Brenzovics László (szerk.): Kozma Miklós: *A visszacsatolt Kárpátalja*. Napló. Ungvár, 2009, KMKSZ, 254. p.

⁴⁵ Idézi Fedinec Csilla: *A kárpátaljai magyarság történelmi kronológiája 1918–1944*. Galánta – Dunaszerdahely, 2002, Fórum Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, 373. p.

⁴⁶ Idézi Botlik József: *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján*. II. kötet. Nyíregyháza, 2005, Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke, 59. p.

határon túlra tendál. Földrajzi adottságok, gazdasági érdekek, valamint az a körülmény, hogy az északi szláv népek közül a lengyel mellett a rutén nép az, amely katolicizmusa révén teljesen nyugati orientációjúvá lett, meg akarja tartani különálló népi és vallási mivoltában, úgyhogy jövőjét és boldogságát a Kárpátoktól délre keresse”.⁴⁷

A térség szláv népekkel kapcsolatos politikájának helyzetelemzése után írásában Kozma egyértelműen kijelöli a magyar álláspontot. „Ez az álláspont pedig az, hogy a rutén nép nem nagyorosz és nem ukrán, öncélú, bár kisszámú, de önálló vallással, népi érdekekkel bíró, nyugat felé orientált egyházi kapcsolatú szláv nép, amelynek egyetlen érdeke, hogy önmaga népi érdekeit kifejllesztve tényező maradjon. Mihelyt ukrán vagy nagyorosz, eltűnik egy nagy tengerben és népi léte megszűnik. E népi érdeke teljesen fedi a magyar politikai érdeket, mert ez a pont a rutén népet a Kárpátok koszorúján belül Magyarországhoz csatolva tartja anélkül, hogy egyéniségéből, vallásából, nyugati orientációjából kivetkőztetné”.⁴⁸

A magyar állami érdekekkel ellentétes volna egy független Ukrajna megalakulása, vallotta a kor nemzetközi politikájában és a diplomáciában is otthonosan mozgó Kozma, hiszen egy független ukrán nemzet „30 millión felüli tömegével befolyást gyakorol a szomszédos Kárpátaljára és azonnal vonzó hatást kezd kifejteni”. Ebben a helyzetben a magyar kormányzat elvileg a nagyorosz irányt is támogathatná, veti fel a lehetőséget az elemző, majd el is veti ezt az utat: „A magyar kormány a Szent István-i állameszme, a rutén nép és a görög katolikus vallás érdekében egyaránt azt a politikát igyekszik csinálni, hogy a rutén nép eredeti önállóságában és vallásában megmaradjon, és ami pravoszlávia itt kialakult, azt visszaterelje a görög katolikus egyház kebelébe. Ennek a gondolatnak és keresztülvitelének legnagyobb ellensége az ukrán politika”.⁴⁹

Az önálló népnek azonban a recept szerint hozzávalója egy saját, önálló irodalmi nyelv is. A kis ruszin nemzet önállóságának megteremtésében ezért természetesen kiemelt szerep jutott az önálló ruszin nyelv sztenderd (irodalmi) változata kidolgozásának. Ennek jegyében

⁴⁷ Közli Brenzovics 2009, 248–249. p.

⁴⁸ Uo., 251. p.

⁴⁹ Uo., 254. p.

fogalmazódott meg egy új ruszin grammatika kidolgozása, mely alapjául szolgálhat a nyelvi sztenderdizációnak és kodifikációnak.

1940 nyarán Ungváron, a kormányzói biztosság kiadásában jelent meg a fentebb vázolt geopolitikai célokat kiszolgáló hivatott nyelvtan.⁵⁰ Az akkori kormányzói biztos, báró Perényi Zsigmond Teleki Pál miniszterelnöknek írott levelében úgy vélte, a grammatika „egyrészt megszünteti a két évtized óta tartó kárpátaljai nyelvi harcot (melyet a cseh kormány sokszor mesterségesen szított), s így ruténjeinknek lehetőséget ad arra, hogy a maguk anyanyelvét egységesen fejlesszék tovább, másrészt akadályt emel a külföldi (ukrán, nagyorosz) nyelvek használata következtében érezhető elidegenedő hatásnak is”.⁵¹

A számos szakmai kritikát⁵² kapott grammatika azonban sem a sztenderdizáció és kodifikáció, sem pedig az iskolai nyelvoktatás problémáit nem oldotta meg. Ennek egyik legfőbb oka, hogy az általa kodifikált nyelvváltozat – csakúgy, mint a korszakban ruszin nyelven megjelent legtöbb írásmű nyelvezete – alig valamiben különbözött az orosz irodalmi nyelv normáitól.⁵³ Néhány helyi nyelvjárási elem beemelése mellett a legfőbb különbséget az jelentette az orosz nyelvű szövegekhez képest ebben a műben, hogy az 1918-ban befejeződött orosz helyesírási reform előtti ortográfiát használta.⁵⁴ A grammatika tehát a régióban beszélt szláv nyelvváltozatoktól viszonylag távoli változatot konstruált, amivel nem voltak megelégedve a helyi értelmiségiek.⁵⁵ Nem meglepő ezek után, hogy gyorsan egy újabb ruszin nyelvtan látott napvilágot Kárpátalján.

⁵⁰ Грамматика угрорусского языка для средних учебных заведений. Ungvár, 1940, Kárpátaljai Területi Kormányzói Biztosi Hivatal, 114 p.

⁵¹ Idézi Marina Gyula: Ruténsors – Kárpátalja végzete. Nagyszőlős, 1999, Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, 144. p. Lásd még Botlik 2005, 37. p.

⁵² Мозер, Міхаель: Прощання з українством: декілька завваг про мовну історію русинів за влади Міклоша Гортія. Humaniora: Slavica Tartuensia, 2011, 11. sz. 231–251. p.

⁵³ Капраль, Михаил: Русский язык в Подкарпатье (1938–1944). Studia Russica, 2003, 20. sz. 176–182. p.

⁵⁴ Капраль, Михаил: Языковая ситуация в Подкарпатье 1938–1944 гг. Slavica Tartuensia, 2008, 8. sz. 178–195. p.

⁵⁵ Oficinskij, Roman: Etnikai-kulturális összefüggések. In Fedinec Csilla – Mikola Vehes (főszerk.): Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra. Budapest, 2010, Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, 178–184. p.

1941-ben jelent meg Garajda János *Грамматика руського языка* című új grammatikája.⁵⁶ A nyelvkérdés politikai súlyát jelzi, hogy elkészülését Kozma Miklós személyes odafigyelésével tüntette ki. Sőt, a kormányzói biztos javaslatára került be a ruszin ábécébe egy újabb (a 34.) betű: a „ѣ” [йор].⁵⁷ Kortársak beszámolója szerint a nyelvtan előkészületeinek során Kozma arról érdeklődött a szerzőnél, nem fog-e túlzottan hasonlítani a grammatika által kodifikált nyelvváltozat az orosz vagy ukrán nyelvre. A valószínűleg nem túl meggyőző válasz után a kormányzói biztos azt is megkérdezte, megvan-e a keménységet jelölő „ѣ” írásjel az orosz, illetve az ukrán helyesírásban, s miután nemleges választ kapott, akkor javasolta Kozma ennek a betűnek bevezetését a ruszin ortográfiába, erősítendő a különbséget a ruszin és a két közeli rokon nyelv között.⁵⁸

A ruszin nép és nyelv önállóságának megteremtése kiemelt célja volt a magyar állam erkölcsi, politikai és pénzügyi támogatását élvező, 1941. január 26-án Ungváron, a kormányzósági palota közgyűlési termében alapított Kárpátaljai Tudományos Társaságnak (KTT) is.⁵⁹ A KTT feladatairól Kozma így írt 1941. január 11-én Teleki Pál miniszterelnöknek címzett levelében: „a Szent István-i állameszme jegyében nem fogadható el kifelé paternáló sem ukrán, sem nagyorosz mozgalom, és a magyar állameszme a rutén népi eszmét fedi, sőt annak egyetlen biztosítéka, és éppen ezért a rutén népi gondolat fejlesztendő ki. Ezt lesz hivatva szolgálni a tudományos társaság is, de előre hangsúlyozom, hogy a kérdés a lehető legnehezebb, mert a mai rutén intelligencia vagy

⁵⁶ Гарайда, Иванъ: Грамматика руського языка. Ungvár, 1941, Kárpátaljai Tudományos Társaság, 143 p.

⁵⁷ Oficinszkij 2010, 180. p.

⁵⁸ Дзендзелівський, Йосип: І. А. Гарайда як філолог і громадський діяч. In Б. Галас (szerk.): Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні. Ужгород, 1993, Патент, 142–156. p.

⁵⁹ A Ruszin Akadémiaként is emlegetett KTT a vidék neves tudósait (elsősorban a történészeket, nyelvészeket, irodalmárokat és néprajzkutatókat) tömörítette. A társaság működésének rövid ideje alatt (1944-ben, a szovjet csapatok Kárpátaljára érkezésével szűnt meg) jelentős szerepet játszott a régió tudományos és kulturális életének felpezsdítésében, a közművelődésben. A KTT 1941 és 1944 között megjelenő Зоря–Hajnal című kétnyelvű tudományos folyóirata mellett 92 kötetet adott ki. Ezenkívül kéthetente jelent meg Іаржа Літературна Недѣля (Irodalmi Vasárnap) címmel, 3000 példányban.

ukránul, vagy nagyoroszul ír, a nép előtt tulajdonképpen érthetetlen nyelven, és attól nehezen akar megválni.”⁶⁰

A KTT alakuló ülésén Kozma kijelentette: az erkölcsi és anyagi támogatásával létrehozott testület feladata „a ruténség önálló, népi gondolatának, népi öncélúságának, sajátos kultúrájának és nyelvének szolgálata nyílt és egyenes úton, politikai és kulturális mellék-célok nélkül”.⁶¹ A kor neves szlavistája, Bonkáló Sándor a KTT folyóiratának első számában *A ruszin irodalmi nyelv* címmel közölt tanulmányában kijelentette: „A ruszin irodalmi nyelv kérdésének megoldása a Kárpátaljai Tudományos Társaság egyik legsürgősebb és egyben legnehezebb feladata.”⁶²

A KTT céljairól a legmagasabb politikai körökben sem lehettek kétségek. „Néhai Kozma kormányzói biztos [...] megalapította a Kárpátaljai Tudományos Társaságot, amelynek nagy hivatása volna, sőt van is, szolgálja is ezt a hivatást: a népi rutén kultúra szerves fejlesztését, mellyel a rutén kultúrát függetleníteni kell a pánruszizmus, vagy pánukránizmus idegen szellemétől. A pánszlávizmus veszélyére rámutatni itt felesleges, de azt hiszem, a Kárpátok keleti részén ma minden olyan tekintet, amely a Kárpátokon túlra néz, a pánszlávizmus veszélyén túlmenően a bolsevizmus többlet veszélyét is magában rejti” – hallhatták Budapesten az Országgyűlés Felsőházának tagjai Kass Albert képviselő felszólalását 1943. december 16-án.⁶³ „Ma Kárpátalján a kormány támogatásával egy tudományos társaság működik, amelynek az a feladata, hogy véglegesen rendezze a rutén nyelvi kérdést, fejlessze a népi nyelvet irodalmi nyelvvé s végül zárja le egyszer mindenkorra a csehek által mesterségesen szított nyelvi harcot” – hangzott el Kricsfalussy-Hrabár Endre kárpátaljai képviselő beszédében az Országgyűlés Felsőházában 1943. december 20-án.⁶⁴

Már a KTT alakuló ülésén megfogalmazták, hogy „sem az orosz, sem az ukrán irányzatra nem támaszkodnak, hanem a ruszin (rutén) népi nyelv

⁶⁰ A levelet közli Brenzovics 2009, 268. p.

⁶¹ A kormányzói biztos beszéde megjelent a *Зоря–Hajnal* című folyóirat 1941. évi 1–2. számában (6–14. p.).

⁶² Bonkáló Sándor: *A ruszin irodalmi nyelv*. In Csatóry György (szerk.): *ЗОЛЯ/HAJNAL. A Kárpátaljai Tudományos Társaság (1941–1944)*. Beregszász–Budapest, 1995, Hatodik Síp Alapítvány, 28. p.

⁶³ *Felsőházi Napló*, 1939. IV. kötet, 125. p.

⁶⁴ *Uo.*, 221. p.

alapjaira épített nyelven jelentetik meg kiadványaikat”.⁶⁵ Hodinka Antal, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, a KTT első elnöke programadó beszédében kijelentette: „meg kell teremteni a ruszin nép olyan sajátos irodalmi nyelvét, amely sem a nagyorosz, sem az ukrán nyelvre, hanem az itteni nép között évszázadok során kifejlődött ruszin népi nyelvre támaszkodva alakulhat ki”. A történészként és nyelvészként egyaránt ismert Hodinka meggyőződése szerint „helytelen és merész mondóka azt állítani, hogy az itteni ruszin népnek 4 vagy 5 nyelvjárásra tagozódó parasztnyelvből nem lehet irodalmi nyelvet fejleszteni”.⁶⁶

A ruszin irodalmi nyelv kimunkálásának jelentőségét jelzi, hogy a KTT első kiadványa a Harajda-féle grammatika volt. Megjelenését követően elvileg ez a nyelvtan szolgált alapjául az úgynevezett „magyar-orosz” (vagy ruszin, rutén) nyelven készülő hivatali szövegeknek és a lapok, folyóiratok többségének is.⁶⁷ A nyelvtan azonban a hozzá fűzött remények ellenére sem oldott meg minden nyelvi problémát, mert a helyiek egy része az iskolákban, az újságokban, a különböző kiadványokban továbbra is az orosz nyelvet, vagy leginkább annak helyi nyelvjárási elemekkel vegyített változatát használta.⁶⁸ Az elemzések alapján azonban megállapítható, hogy a kormányzói biztos hivatala által két nyelven (magyarul és magyar-oroszul vagy ruszinul) kiadott *Kárpátaljai Közlöny* című hivatalos hetilap nyelvezete nem tudott szabadulni az erős orosz nyelvi hatástól.⁶⁹ Szuhonyak pedig azt mutatja be korabeli szépirodalmi szövegek nyelvhasználatának filológiai elemzése alapján, hogy a KTT-hez csapódott helyi írók, költők, szerkesztők, kutatók közül többen is – a társaság ruszin irányvonala ellenére – továbbra is korábbi meggyőződésük

⁶⁵ A KTT alakuló üléséről készített jegyzőkönyvet lásd a *Зоря–Најнал* című folyóirat 1941. évi 1–2. számában (180–184. p.).

⁶⁶ Hodinka Antal beszédét közli Udvari István (szerk.): Hodinka Antal válogatott kéziratai. Nyíregyháza, 1992, Vasvári Pál Társaság. Az idézett részt lásd a 114. oldalon.

⁶⁷ Поп, Иван: *Энциклопедия Подкарпатской Руси*. Ужгород, 2001, Издательство В. Падяка, 428. p.

⁶⁸ Плїшкова, Анна: *Русинський язык на Словенску (Короткий нарис історії і сучасности)*. Пряшів, 2008, Світовий конгрес Русинів, 54. p.

⁶⁹ Fedinec Csilla – Cserniczkó István: Széljegyzet egy hivatalos lap margójára: *Kárpátaljai Közlöny (1939–1944)*. Fórum Társadalomtudományi Szemle, 2016. 2. sz. 73–88. p.

szerint írtak.⁷⁰ Így az 1939 és 1944 közötti időszak azzal a paradoxonnal jellemezhető, hogy bár a Kárpátaljai Kormányzóság hivatalos politikája a ruszin nyelvi irányzatot támogatta, mind az ukranofil, mind pedig a ruszofil irányzatok képviselői zavartalanul használhatták publikációikban az általuk preferált nyelvváltozatot.⁷¹

A fent vázolt nyelvpolitikai irány kijelölése mögött Magyarország stratégiai, politikai érdekei húzódtak meg: a magyar politikai törekvések számára előnyös volt egy önálló kis szláv nép, amelynek az orosz és ukrán nemzettudattól eltérő identitása megerősítéséhez szükség volt egy önálló ruszin sztenderd (irodalmi nyelv) kialakítására. Ennek érdekében Magyarország erkölcsileg, politikailag és anyagilag is jelentősen támogatta a helyi értelmiségiek ez irányú törekvéseit, elsősorban a KTT megalapításával. A KTT fennállásának rövid időszaka alatt jelentős eredményeket ért el a vidék tudományos és kulturális életének felpezsdítése terén, ám a ruszin irodalmi nyelv kimunkálásának és kodifikálásának hosszadalmas munkáját nem tudta véghezvinni.

A délszláv dialektuskontinuum

A területi korlátok miatt a délszláv kontinuum nyelvei esetében nem megyek vissza egészen a 20. század elejéig, csupán a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság felbomlásának idejére, vagyis az 1990-es évekig.

A szerbhorvát nyelvet a 19. század végétől a 20. század végéig – „tudományosan, hivatalosan és adminisztratív szempontból is” – egyetlen nyelvnek tekintették, a nyelvterületen belüli nyelvi különbségek ellenére, és attól függetlenül, hogy a szerbhorvátnak (a keleti területeken) cirill, illetve (a nyugati végeken) latin betűs helyesírása is létezett.⁷²

⁷⁰ Сугоняк, Василина: Декодування тексту і підтексту публікацій у виданнях Підкарпатського общества наук. In I. Сабодош (szerk.): Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. Ужгород, 2016, Ужгородський національний університет, 135–140. p.

⁷¹ Капраль, 2008; Moser, Michael: Rusyn: A New–Old Language In-between Nations and States. In Kamusella – Nomachi – Gibson 2016, 124–139. p.

⁷² Nyomárkay István: A szerbhorvát nyelvkérdés. Magyar Nyelvőr, 1997. 2. sz. 204–213. p.

Sándor Klára összefoglalója szerint „[a] volt Jugoszlávia [legnagyobb] nyelvét szerbhorvátnak hívták, az ország felbomlása óta azonban nemcsak a szerbet határolják el a tőle alig-alig különböző horvattól, hanem a mindkettőhöz nagyon közel álló, muszlim területeken beszélt bosnyákokot, sőt már a montenegróit is. Ez utóbbi például 2007-ben született, az új montenegrói alkotmány elfogadásakor, azóta nevezik így Montenegró hivatalos nyelvét (helyesírása pedig csak 2009 óta van). Egy politikai esemény következtében tehát négy nyelv »keletkezett« egyetlen nyelv helyén, a szó legszorosabb értelmében egyik napról a másikra. Az egykori Jugoszláviában a valóban csekély eltéréseket nyelvjárási különbségeknek tekintették, mert a közös nyelv egyben a közös állam szimbóluma volt. Az ország részekre szakadása után ugyanezek a nyelvi eltérések elég-ségesek voltak ahhoz, hogy az utódállamok önálló nyelvként azonosítsák korábbi nyelvjárásaikat, ezzel is függetlenségüket hangsúlyozva”.⁷³ Miközben tehát a délszláv dialektuskontinuum egy jelentős szakaszát néhány évtizeddel ezelőtt még a változatosságában is egységesként kezelt szerbhorvát nyelv fedte le, ugyanazt a sávot ma már az egymástól különböző szerb, horvát, bosnyák és montenegrói nyelvekre osztjuk fel. Az új, politikailag szuverén államok megalakulása után lakosaik igyekeztek megkülönböztetni nyelvüket is a szomszédos országokban beszélt változatoktól; a politikai szuverenitás együtt járt a nyelvi függetlenség igényével is.⁷⁴

Azt, hogy a dialektuskontinuum szakaszainak elhatárolása mennyire politikai kérdés, jelzik az 1995 novemberében az USA daytoni légi bázisán történt események is. Itt rendezték meg az 1992–1995 közötti véres boszniai háborút lezáró béketárgyalásokat, és itt kötötték meg a daytoni egyezmény néven ismertté vált békeszerződést, amit aztán 1995. december 14-én Párizsban írtak alá. A beszámolók szerint a szerbek, a horvátok és a bosnyákok közötti megbeszélések során a felek ragaszkodtak ahhoz, hogy mindannyian anyanyelvükön kommunikáljanak, de szinkrontolmácsok segítségével. Az amerikaiak biztosították is ezt a lehetőséget a küldöttségek számára. A kiosztott tolmácsgépeken három csatorna volt feltüntetve: az egyikén szerb, a másikon horvát, a harmadikon bosnyák nyelve fordítottak. Csakhogy mindhárom csatornán egyetlen tolmács hangja volt hallható, aki – bármi hangzott is el –

⁷³ Sándor Klára: *Nyelvrokonság és hunhagyomány*. Budapest, 2011, Typotex, 75. p.

⁷⁴ Palander – Riionheimo – Koisvisto 2018, 8. p.

természetesen mindent ugyanarra a nyelvre fordított: arra, amit néhány évvel ezelőtt még úgy neveztek, szerbhorvát nyelv.⁷⁵

A Daytonban tárgyalók természetesen jól értették egymást tolmács-gép nélkül is, de az elv, vagyis a jelzés, hogy ők mindhárman a nemzetüket képviselik, és ennek megfelelően saját nemzetük nyelvét beszélik, fontosabb volt mindennél. Maga a nyelv (annak hangtani és nyelvtani rendszere) nem sokat változott az 1990-es évek eleje óta, ma mégis több önálló nyelvnek tekintjük ezeket a nyelvváltozatokat. Lanstyák István pozsonyi nyelvész egyik interjújában mondta: „Attól, hogy Vukovárt porig rombolták vagy Bosznia-Hercegovinában csaknem százezer embert lemészároltak, sok minden megváltozott, de nem az emberek beszédmódja”.⁷⁶ A nyelvekhez kapcsolódó, politikai eszmékkel átitatott szimbolikus ideológiák azonban jelentősen átalakultak.

Összefoglalás

A szláv nyelvek tipikus Ausbau nyelvek, s mivel az egymással Ausbau viszonyban lévő nyelvek és dialektusaik státusza politikai, kulturális, társadalmi, gazdasági és történelmi faktoroktól függ, nyilvánvaló, hogy az északi és déli szláv dialektuskontinuumot egyaránt történelmi, kulturális és politikai tényezők kombinációja alapján értelmezett és kidolgozott „irodalmi nyelvek” (sztenderd nyelvváltozatok) tagolják diszkrét kategóriákként értelmezett „nyelvek”-re.⁷⁷

A nyelvtudományi definíció szerint a nyelv és a nyelvváltozat egyaránt valamilyen szinten közös tulajdonságokkal jellemezhető nyelvhasználati módok együttese, amelyek az épp releváns szinten elkülönülnek más

⁷⁵ Macdonald, David Bruce: *Balkan holocausts? Serbian and Croatian victim centred propaganda and the war in Yugoslavia* (New Approaches to Conflict Analysis). Manchester, 2013, Manchester University Press, 199. p.; Davies, William – Dubinsky, Stanley: *Language Conflict and Language Rights: Ethnolinguistic Perspectives on Human Conflict*. Cambridge, 2018, Cambridge University Press, 60. p.

⁷⁶ Kusala Orsolya – Lanstyák István: *A nyelvek csak ideológiaként léteznek az emberek agyában*. Dunszt Kultmag, 2019. július 17. Elérhető: <https://dunszt.sk/2019/07/17/a-nyelvek-csak-ideologiakent-leteznek-az-emberek-agyaban/>.

⁷⁷ Kamusella 2009, 34. p.

nyelvváltozatoktól.⁷⁸ Az épp releváns szinten elkülönülnek kitétel különösen fontos, mert jelzi: társadalmi, politikai, történeti és/vagy kulturális nézőpont függvénye, hogy egy adott nyelv/nyelvváltozat kapcsán mit emelnek ki. Politikai vagy egyéb célok és érdekek alapján vagy az egyezéseket és hasonlóságokat tartják meghatározónak, vagy épp ellenkezőleg, az eltérések válnak hangsúlyossá. A nyelv és a nyelvvaltozat tehát nemcsak nyelvészeti, hanem társadalmi, politikai, kulturális és történeti kifejezés is egyben. A *nyelv versus nyelvjárás* témakörben ezért a (nyelv) politika megkerülhetetlen.⁷⁹

Tanulmányomban két konkrét példa segítségével mutattam be, hogy az északi szláv dialektuskontinuum egy meghatározott szakaszának elemeit milyen érdekek és szempontok mentén kategorizálták a 20. század első felében. Az első példa (a csehszlovák nyelv ideológiája) esetében a kontinuum releváns halmazának hasonlóságaira építettek, és az eltéréseket azzal oldották fel, hogy a csehszlovák nyelvnek két sztenderd változata van. A második példa (Budapest viszonyulása az ország északkeleti peremén használt szláv nyelvvaltozatokhoz) arra mutat rá, hogy geopolitikai érdekek miatt hogyan erősítheti fel a központi nyelvpolitika a dialektuskontinuum meghatározott szakaszán az egyes pontok között jelentkező eltéréseket, és hogyan tekintheti jelentéktelennek a hasonlóságokat. A politikai érdekek és célok szolgálatában az első esetben a konvergáló, a másodikban pedig a divergáló szempontok kerültek megerősítésre. A harmadik példa a déli szláv dialektuskontinuumon belül nemrégiben bekövetkezett változásokat mutatja be. Az első két ismertetett példában a nyelvi szuverenitás megszüntetését vagy épp támogatását a politikai szuverenitás megerősítésének szolgálatába állították. A harmadik példa arra mutat rá, hogy a délszláv állam felbomlása, a független nemzetállamok létrejötte felerősítette a nyelvi szuverenitás iránti igényt is.

Az ismertetett nyelvpolitikai és nyelvvideológiai törekvések mindannyiszor egy-egy államfordulat után bontakoztak ki, amikor módosultak az államhatárok, és ezzel a dialektuskontinuum adott szakasza más hatalmi központ befolyása alá került. „Az adminisztratív határok

⁷⁸ Lásd pl. Sándor Klára: Szociolingvisztikai alapismeretek. In Sándor Klára (szerk.): *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás*. Szeged, 2001, JGYF Kiadó, 7–48. p.

⁷⁹ Haugen, Einar: *Dialect, Language, Nation*. *American Anthropologist*, 1966, 4. sz. 922–935. p.

kialakulásuk után elkezdik befolyásolni a határon belül és annak másik oldalán beszélt nyelvváltozatokat. Mivel a határok meghatározzák a nyelvet beszélők szociális hálóit, a határon belüli kapcsolatok felerősödnek, a határon átnyúló kapcsolatok akadályokba ütköznek. Így az államhatárok kettős természetűek, mivel egyszerre idéznek elő konvergenciát és divergenciát: a határon belül beszélt változatok elkezdnek egymáshoz közeledni és a kiegyenlítődés irányába fejlődni, míg a határ másik oldalán beszélt változatok elkezdnek különfejlődni, sőt végül új nyelvvé alakulhatnak” – olvashatjuk a *Language Borders and Cultural Encounters* című kötet bevezetőjében.⁸⁰ Ha megfelelő politikai akarat és támogatás, illetve elegendő idő állt volna rendelkezésre, akkor nagy eséllyel a csehszlovák nyelv és a magyar-országi nyelv konstrukciója megerősödhetett volna. Az egykori Jugoszlávia területén létrejött független államok a szuverenitás elnyerése óta úgy alakítják saját nemzetállamuk nemzeti nyelvének fejlődését, hogy egyre több sajátos vonás jellemezze azokat a szomszédos nyelvekhez képest.

Visszaélés a nyelvvel: szerbhorvát, „csehszlovák” és az államok szétesése című tanulmányában Jovanovic épp az elemzésünk első és harmadik példájában szereplő nyelvek alapján fogalmazta meg, hogy „[h]a új államokat kellett létrehozni [...], a nyelv hasznos eszköznek bizonyult.”⁸¹ Magocsi szerint a nyelv ilyen eszközként való használata abból fakad, hogy a hazafias nemzetépítők úgy érzik, az emberek csak egyetlen nemzetiséghez és nemzethez tartozhatnak, így a nemzeti identitásnak s ezzel összefüggésben a nyelvi identitásnak más kötődéseket kizáróknak kell lenniük.⁸²

A fent bemutatott példák alapján jól látszik tehát, hogy „[a]z állam Közép-Kelet-Európában fontos szerepet játszott a nyelvek alkotásában és megszüntetésében az etnolingvisztikai nacionalizmus ideológiájának betartása mellett (ez a következő »egyenlettel« foglалható össze: nyelv = nemzet = állam), amiről a csehszlovák csehre és szlovákra, meg a szerbhorvát szerbre, horvátra, bosnyákra és montenegróira való szakadása tanúskodik az államhatárokat érintő változások következtében.

⁸⁰ Palander – Riionheimo – Koivisto 2018, 7. p.

⁸¹ Jovanovic, Srdjan M.: *The Misuse of Language: Serbo-Croatian, 'Czechoslovakian' and the Breakup of States*. *East European Quarterly*, 2017, 3. sz. 144. p.

⁸² Magocsi, Paul Robert: *A Borderland of Borders: The Search for a Literary Language in Carpathian Rus'*. In Kamusella – Nomachi – Gibson 2016, 101–123. p.

Ezeket a különbözőképpen újraértelmezett, etnolingvisztikailag meghatározott nemzeti közösségeket olyan mechanizmusokkal intézményesítik, mint az államilag ellenőrzött kötelező oktatás és a kodifikált sztenderd nyelvek, valamint a »népszámlálás, térkép és múzeum« [...], továbbá a férfiak kötelező katonai szolgálata. A két vagy több államhatáron átnyúló beszélőközösségeket különböző nemzetépítői próbálkozásoknak vetették alá, amelyek teljes egészében követelik maguknak őket”.⁸³ Úgy tűnik ugyanis, hogy Közép-Európában a nyelv fogalma megköveteli, hogy a dialektuskontinuum kiválasztott elemei egyetlen meghatározott erőközponthoz kapcsolódjanak: hogy egyetlen olyan, az adott nyelvet szimbolizáló „irodalmi nyelv” (sztenderd változat) részeként tartsák őket számon, amely kizárólagosan használatos a közigazgatásban, az oktatásban és a kultúrában, s amelynek normáit szótárak és nyelvtanok kodifikálják.⁸⁴ Cantin úgy látja, hogy a közép- és kelet-európai nemzetek az elmúlt 150 évben mindannyian alkalmazták az etnikai határok kiterjesztésének stratégiáját, hogy „igazolják a területükre irányuló követeléseiket”.⁸⁵

A dialektuskontinuumok vitatott hovatartozású szakaszait „mozgás, változás, sokféleség, hibriditás és feszültség jellemzi”, ahol a határterületeken „egymást homályosan átfedő, megosztott befolyású területek vannak”, amelyeknek nincs tiszta és világos pereme vagy határa.⁸⁶ A dialektuskontinuum elemeinek kategorizálása így „mindig hierarchiák, ellentétek és konfliktusok kérdése” – mondja Busch.⁸⁷ „Rendszerint a politikusok azok, akik manapság diktálják a szabályokat és döntéseket, nem a filológusok” – írja Kamusella⁸⁸, és leszögezi, hogy a nyelvek „sem nem természetesek, sem nem semlegesek. A történelem, a politika és a gazdaság összefüggésében

⁸³ Kamusella, Tomasz – Nomachi, Motoki – Gibson, Catherine: Introduction. In Kamusella – Nomachi – Gibson 2016, 2–3. p.

⁸⁴ Kamusella, Tomasz: The Triple Division of the Slavic Languages: A linguistic finding, a product of politics, or an accident. IWM Working Paper, 2005, 1. sz. 130 p.

⁸⁵ Cantin, Kristina M.: Process and practice: groupness, ethnicity, and habitus in Carpathian Rus’. Nationalities Papers, 2014, 5. sz. 848–866. p.

⁸⁶ Yazan, Bedrettin – Rudolph, Nathanael – Selvi, Ali Fuad: Borderland negotiations of identity in language education: Introducing the special issue. International Multilingual Research Journal, 2019, 3. sz. 134. p.

⁸⁷ Busch, Brigitta: The Linguistic Repertoire Revisited. Applied Linguistics, 2012, 5. sz. 503–523. p.

⁸⁸ Kamusella 2005, 116. p.

való elemzésük elengedhetetlen a világ jobb megértéséhez, amelyben élünk, beleértve Közép-Európát is”.⁸⁹

A bemutatott példák alapján láthattuk, hogy a politikai és nyelvi szuverenitás kérdései szorosan összekapcsolódnak. Ez pedig megkérdőjelezi azt az általános elképzelést, hogy a nyelvek zárt rendszerek, egyértelműen meghúzható határokkal. Miközben a nyelvi határok mesterségesek és konvencionálisak, a nemzetállami idealizmus szellemében szigorú határokat húzunk a nyelvek és ezzel együtt a nemzetállamok közé, eltekintve a realitásoktól: attól, hogy a nemzetállamok etnikai és nyelvi homogenizmusa mögött a valóság rendszerint sokkal bonyolultabb és változatosabb.⁹⁰ Amikor nemzet, állam és nyelv szuverenitása a politikai és ideológiai viták tárgya, erről nem feledkezhetünk meg.

⁸⁹ Kamusella, Tomasz: *Creating Languages in Central Europe During the Last Millennium*. New York, 2015, Palgrave Macmillan, 101. p.

⁹⁰ Laakso, Johanna: *Language Borders and Cultural Encounters: A Linguistic View on Interdisciplinarity in the Research of Intercultural Contacts*. In Palander – Riionheimo – Koivisto 2018, 38–55. p.